

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Történelem és Filozófia Kar
XXV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

A Galilei Körtől a Tanácsköztársaságig. Turnowsky Sándor pályafutása (1889–1919)

Szerző:

Bartos-Elekes Imre

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar

Jelenkor története és nemzetközi kapcsolatok, I. év

Témavezető:

dr. Fodor János, egyetemi tanársegéd,

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar

Kolozsvár

2022

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Család, neveltetés (1889-1907).....	6
Egyetemi évek és a Galilei Kör (1907-1914).....	10
Turnowsky Sándor és az első világháború (1914-1918).....	17
A marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanácstól a Tanácsköztársaságig (1918-1919)	22
Összegzés.....	30
Bibliográfia	32

Bevezetés

A két világháború közötti Marosvásárhelyen Turnowsky Sándor¹ népszerűtlen közéleti szereplőnek számított. Ha a korabeli sajtó alapján szeretnénk képet alkotni róla, akkor az az érzésünk támadhat, hogy Turnowsky Sándor egy felelőtlen politikai kalandor volt. Egy radikális baloldali, szélsőséges, képtelen utópiákat kergető, a valósággal nem számoló bohém értelmiségi képe rajzolódik ki a két világháború közötti újságok lapjairól. A két világháború közötti romániai magyar sajtóban gyakran visszatérő vád volt Turnowsky Sándorral szemben, hogy 1919 során szerepet vállalt a Tanácsköztársaság terrorgépezetében. Például 1919 augusztusában az egyik marosvásárhelyi lap arról tudósított, hogy a Tanácsköztársaság bukását követően létrejött új magyar kormány elfogató parancsot adott ki a forradalmi törvényszékek vádbiztosai ellen, többek között Turnowsky Sándor ellen is, *„aki a kérész életű radikális pártot cserbenhagyva, a szocialistákat félrevezetve s a nemzeti tanács bizalmával visszaélve, sok hánykodtatás után, s miután magánvagyonát Marosvásárhelyen biztonságban érezte, a legszélsőbb kommunistának csapott fel.”*² Bár a hatóságok előtt sikerült később tisztáznia magát,³ társadalmi megítélésén már nem tudott javítani. Az 1930-as évek elején Turnowsky Sándor *„radikalizmusa”* és a *„kommün alatti szereplése”* miatt a marosvásárhelyi magyar értelmiség egy része ellenszenvet táplált a Turnowsky családdal szemben.⁴ A zsidó értelmiség körében sem örvendett egyértelmű népszerűségnek. Mint zsidó családi gyökerekkel rendelkező, de zsidó identitását nyíltan fel nem vállaló *„székely asszimilánsként”* támadta őt az erdélyi cionista sajtó a két világháború közötti Romániában.⁵

A *„magyar kommünben”* betöltött szerepe súlyos bélyegként pecsételte meg Turnowsky Sándor hírnevét, és behatárolta közéleti mozgásterének korlátait. Emiatt kitaszított, kiközösített politikai emigránsként tekintettek rá saját szülővárosában. 1930-ban Molter Károly Turnowsky Sándor emigráns társadalmi státuszát találóan *„idehaza is idegenül”* fogalompárban határozta meg.⁶ Írásában egy érdekes problémára világít rá: a két világháború közötti Marosvásárhelyen

¹ A korabeli sajtóban gyakran hibásan, Turnovszki Sándor néven jelenik meg, de tanulmányomban Turnowsky Sándorként fogok hivatkozni rá, mivel a hivatalos iratokban és az általa írt cikkekben is így szerepel általában.

² *Tükör*, 1919 augusztus 24., 4.

³ *Tükör*, 1919 október 26., 4.

⁴ *Keleti Újság*, 1931 augusztus 12., 3.

⁵ *Új Kelet*, 1920 április 29., 6.

⁶ Molter Károly: Marosvásárhely. Portrévázlat a székelyfővárosról. *Erdélyi Helikon*, 1930. augusztus – november, 612.

Turnowsky Sándort elsősorban mint a Tanácsköztársaságot kiszolgáló kommunista vádbiztost tartották számon, nem mint tudományos szakembert, annak ellenére, hogy rendszeresen írt szociológiai témájú cikkeket többek között a vásárhelyi munkásokról.

A második világháborút követően pozitív irányba mozdult el Turnowsky Sándor társadalmi megítélése. 1945 után Románia fokozatosan belesodródott a Szovjetunió érdekszférájába és ezzel együtt a szellemi élet is egyre jobban balra tolódott. A változások a romániai magyar társadalmat sem hagyták érintetlenül: a kisebbségi emlékezetpolitika elkezdte felfedezni azokat a mozgalmakat, politikai kísérleteket, amelyek beilleszthetőek voltak a haladó hagyományok közé.⁷ Egy ilyen politikai mozgalomnak számított a Galilei Kör, a századelő dinamikusan fejlődő, szabadgondolkodó és ateista fiatalokat tömörítő diákszervezete. Mint a szervezet egyik alapító tagját, Turnowsky Sándort 1957-ben a MTA Történettudományi Szakosztálya felkérte arra, hogy papírra vesse a diákszervezettel kapcsolatos emlékeit.⁸ A baloldali emlékezetpolitikai fordulat lehetőséget biztosított Turnowsky Sándor számára, hogy újra fogalmazza a róla alkotott képet.

Halálát követően (1958) a hivatalos párttörténetírás egyértelműen pozitív színben tüntette fel őt. A kommunista vádbiztos helyét átvette a haladásért küzdő felvilágosult tudós képe. Például 1968-ban Jordáky Lajos így méltatta: „*Jogász volt és szociológus. Egész életművén végigvonul a jogi és szociológiai gondolkodás egysége s ezen belül a haladás és demokrácia szolgálata s a tudományos szocializmusba vetett hit. Itt élt közöttünk és fél évszázadon át küzdött szóban és írásban, szervezeti keretekben és egyetemi katedrán minden ellen, ami maradi és elavult.*”⁹ Fuchs Simon, marxista helytörténész hasonló szellemben írt Turnowsky Sándorról: „*Életútja a munkáosztállyal rokonszenvező, a haladásért küzdő, a meggyőződéses antifasiszta és a szocializmus építésének szellemi frontján harcoló értelmiségi története.*”¹⁰ A baloldali memoáriródalom kevésbé hízelgően emlékezett meg róla. Veress Pál, két világháború közötti marosvásárhelyi munkásmozgalmi aktivista, visszaemlékezéseiben arra az ellentmondásra hívta fel a figyelmet, hogy amíg Turnowsky Sándor előadásaiban rendszeresen kritizálta a kapitalizmust, addig ő maga is bérháztulajdonos volt, vagyis kizsákmányolónak számított. Ennek következtében Turnowsky Sándor nem minden szempontból illett bele a marxista kánonba.¹¹

⁷ Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelynél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 130-131.

⁸ Turnowsky Sándor: Adalék a Galilei Kör történetéhez. *Korunk*, 1957/8. 1061.

⁹ Jordáky Lajos: Emlékezés Turnowsky Sándorra. *Korunk*, 1968/6. 862.

¹⁰ Fuchs Simon: *Munkásmozgalom a Maros völgyében*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975, 306.

¹¹ Veress Pál: *Vajúdó évek, sorsdöntő napok. Egy ifjúmunkás élete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 30.

A rendszerváltást követően Turnowszky Sándor életét tárgyaló írás Veress Emőd - Kokoly Zsolt szerzőpáros¹² és Novák Csaba Zoltán¹³ tollából jelent meg. Előbbi két szerző munkájukban leginkább Turnowsky Sándor egyetemi karrierjére és tudományos munkásságára helyezik a hangsúlyt. Jordáky Lajoshoz hasonlóan ők is elismerik Turnowsky Sándor jogtudomány területén elért eredményeit. Novák Csaba Zoltán szociológiai szempontból közelítette meg a témát. Írásában Turnowsky Sándor életét a „*baloldali értelmiég tipikus karrierjeként*” értelmezte: az Osztrák-Magyar Monarchia perifériájáról érkezett, zsidó értelmiségi családból, és hamar a nagy ideológiai konfliktusok kereszttüzében találta magát.¹⁴

Következtetésként megállapítható, hogy Turnowsky Sándor társadalmi megítélése két szélsőség között mozgott: a szélsőségesen negatív és pozitív között. A két világháború közötti periódusban a sajtó, kortársai leginkább mint a „*magyar kommün*” vádbiztosaként tartották számon, elvakult, kompromisszum képtelen radikális baloldali politikai kalandorként, míg a második világháború után ezt a képet felváltotta a felvilágosult, demokrata jogtudós imázsa.

Jelen tanulmányomban Turnowsky Sándor életének egy vitatott szakaszát mutatom be: 1889 és 1919 közötti életperiódust. Vitatott – mivel ahogy később látni fogjuk – Turnowsky Sándor kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi megítélése attól függött, hogy az éppen aktuális uralkodó kulturális ízlés, emlékezetpolitikai diszkurzus hogyan viszonyult a Galilei Kör, a marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanács vagy a Tanácsköztársaság emlékezetéhez. Turnowsky Sándor ugyanis ebben az időszakban mind a három szerveződésben részt vett, így életében az 1889 és az 1919 közötti időszak több izgalmas kérdést felvett. Milyen neveltetésben részesült? Mi volt a szerepe Galilei Körben? Mi állt későbbi negatív társadalmi megítélésének hátterében?

Levéltári források tekintetében leginkább Turnowsky Sándor és Antalffy Endre személyes irathagyatékára, a marosvásárhelyi városi jegyzőkönyvre és a Marosvásárhelyi Református Kollégium dokumentumaira hagytam. Kutatásom során leginkább a következő sajtóforrások és folyóiratok voltak segítségemre: *Tükör*, *Ellenőr*, *Világ*, *Népszava*, *Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Korunk*, és az *Erdélyi Helikon*.

¹² Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945-1959*. Sapientia EMTE – Forum Iuris, Kolozsvár, 2016, 101-104.

¹³ Novák Csaba Zoltán: *Intelectuali la răscrucea istoriei*. Turnowsky Sándor. In: Cornel Sigmirean (coord): *Universități, intelectuali și cultură în Transilvania secolului al XIX-lea*. Editura „Astra Museum” Sibiu, 2013, 175-191.

¹⁴ Uo. 188-189.

Család, neveltetés (1889-1907)

Turnowsky Sándor 1889 július 21-én, Marosvásárhelyen, a Széchenyi tér 64 szám alatt (vagyis a mai főtéren), középosztálybeli zsidó értelmiségi családban látta meg a napvilágot, Turnowsky Mór és Háy Anna törvényes, egyetlen gyermekeként.¹⁵ A XIX. század második felében Turnowsky Mór egy megbecsült, művelt közéleti szereplőnek számított Marosvásárhelyen. Bécsben orvosnak tanult, ahol megismerkedett a szabadelvű szellemi élet fontosabb szereplőivel. Bécsi tanulmányai meghatározták politikai ízlésvilágát: a család könyvespolcairól sosem hiányoztak a fontosabb progresszív újságok, folyóiratok. Marosvásárhelyre visszatérve bekapcsolódott a város egészségügyi és kulturális közéletébe, pszichológiai és orvostudományi témakörben rendszeresen publikált bécsi és erdélyi szak- és szépirodalmi lapokban.¹⁶ 1889 májusában Bernády Györggyel, a város későbbi polgármesterével együtt a helyi kutak és csorgók vegyelemzésébe kezdett.¹⁷ A századelőn a Turnowsky család nem küzdött anyagi gondokkal: Turnowsky Mór – mint a legtöbb adót fizető állampolgár – felkerült a virilisek listájára, és tagja lehetett a város törvényhatósági bizottságának.¹⁸ Politikai szempontból feltehetőleg a 67-esek táborába tartozott. Korábban a kolozsvári szabadkőműves Unió páholy tagja volt,¹⁹ később rendszeresen tartott ismeretterjesztő előadásokat az 1905-ben alapított marosvásárhelyi Bethlen Gábor páholyban. A Szabadelvű Párt bukását követően a Bethlen Gábor páholy a 67-es elvekhez hűséges értelmiségiek nem hivatalos fórumává vált.²⁰

A fiatal Turnowsky Sándor számára az 1896-os esztendő két szempontból is nehéz évnek bizonyult: egyrészt, elkapta a himlőt,²¹ másrészt ebben az évben elkezdte tanulmányait a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban.²² A korszakban a Turnowsky család iskola választása nem számított szokatlan döntésnek. A XIX. század végén, a XX. század elején a marosvásárhelyi zsidóság magyarságba való asszimilációja rendkívül előrehaladott állapotban volt. Marosvásárhely

¹⁵ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș (továbbiakban: ANDJ MS), Colecția Registrelor de Stare Civilă, dos. 936/1886., 20-21. f.

¹⁶ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 1. f.

¹⁷ Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó, Kolozsvár-Marosvásárhely, 2017, 27.

¹⁸ *Székely Napló*, 1910 október 1, 2.

¹⁹ Fodor: *Bernády*. 38

²⁰ Uo. 89-90.

²¹ A Marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióktárában (továbbiakban KollLvt.), D1, A Marosvásárhelyi Ref. Koll. elemi osztályainak. Előmeneteli és mulasztási naplója az 1898/1899-ik tanévben. 259. Turnovszki Sándor. 39.

²² A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1896-97. iskolai tanévről. 61.

vonzáskörébe tartozó zsidó családok előszeretettel írástak gyermekeiket ebbe a nagy múltú protestáns oktatási intézménybe. Társadalmi szempontból a polgárság, és a kispolgárság soraiba tartoztak, a családban a magyar nyelv, kultúra és identitás volt az elsődleges. Az 1880-as évektől ugyan működött a városban egy zsidó iskola, azonban ez csak elemi oktatást biztosított. 1895-től egyre több zsidó fiatal kezdte meg tanulmányait a kollégium falai között.²³ Turnowsky Sándor osztályában nem ő volt az egyetlen zsidó származású tanuló: Kohn Ernő és Springer Gyula szülei is ezt az iskolát választották gyermekeik számára. A marosvásárhelyi gazdasági és politikai elit is gyakran ide járatta gyermekeit: például Turnowsky Sándor osztálytársa volt Petry Sámuel, Petry Zsigmond fia (a város híres mészárosa). Az elemiben Turnowsky Sándor jeles tanulónak számított.²⁴

A korszakban egy kollégiumi diák a tanulás terén a következő osztályzatokat érdemelhette ki: 1-es (jeles), 2-es (jó), 3-as (elégséges), 4-es (elégtelen), és „*fm*”, vagyis felmentve. Ami a magaviseletet illeti, itt is hasonló módon osztályoztak: 1-es (jó), 2-es (szabályszerű), 3-as (kevésbé szabályszerű), 4-es (rossz).²⁵ Negyedik osztályt követően Turnowsky Sándor nem számított sem kifejezetten rossz, sem kifejezetten jó tanulóknak. A reál tantárgyakból általában gyengén teljesített, ami sokat rontott az általános osztályzatán (elégséges). Számtanból, természetrajzból és mértanból rendszerint elégséges, ritkán jó osztályzatot ért el. Az éneklés és a tornászás sem tartozott az erősségei közé: kollégiumi tanulmányai során vagy felmentették, vagy elégséggel átengedték. A humán tantárgyak területén azonban kifejezetten ügyes tanulóknak számított (kivéve a görög és a latin, itt is gyakran elégséges osztályzatot kapott). Magyarból, irodalomból rendszerint jelest kapott, második osztályban már beszélt németül és franciául is.²⁶ Különösen a német nyelv területén teljesített: ebből a tantárgyból jeles vagy jó osztályzatot érdemelt ki. Irodalmi és nyelvészeti tehetségének kibontakozására megfelelő terepnek bizonyult a Mentovich önképzőkör, a kollégium egyik legősibb ifjúsági önképzőköre.²⁷

²³ Sebestyén Spielmann Mihály: A Marosvásárhelyi Református Kollégium tanári kara (1894-1943). In: Pál-Antal Sándor, Novák Csaba Zoltán (szerk): *Marosvásárhely történetéből 2*, Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2007, 91.

²⁴ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1896-1897. iskolai tanévről. 61.

²⁵ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1902-1903. iskolai tanévről. 183.

²⁶ KollLvt., D1, A Marosvásárhelyi Ref. Koll. elemi osztályainak. Előmeneteli és mulasztási naplója az 1898/1899-ik tanévben. 259. Turnovszki Sándor. 39.

²⁷ Turnowsky Sándor tanulói teljesítményét az 1903 és 1907 között megjelent iskolai értesítők alapján elemeztem. Lásd: A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1902-1903. iskolai tanévről. 196., A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1903-1904. iskolai tanévről. 103., A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1904-1905. iskolai tanévről. 75., A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1905-1906. iskolai tanévről. 85., A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1906-1907. iskolai tanévről. 91.

Az önképzőkör névadója, Mentovich Ferenc Szolnok-Doboka vármegyében, Nagy-Debrec községben, 1819-ben született. Gimnáziumi tanulmányai a nagyenyedi Bethlen Gábor kollégiumban végezte, majd 1841-től külföldön (elsősorban Bécsben és Berlinben) tanult természet- és mennyiségtant. Berlini tanulmányai során tért át a református vallásra. 1856 június 22-től a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban természet- és mennyiségtant kezdett el oktatni. 1858 és 1860 között ő szerkesztette a *Marosvásárhelyi füzetek* című szépirodalmi lapot.²⁸ 1856/57-ben Mentovich Ferenc diákjai „*Ibolya*” néven tudományos közlőnyt indítottak, amelybe a kollégium diákjai „*önmunkásságának eredményeit*” osztották meg. 1857 márciusában a közlőny szerkesztősége szervezkedni kezdett, majd 1857 március 14-én megalakult az „*Önképző köri társulat*”. A kör legelső elnöke és irányítója Mentovich Ferenc volt, aki haláláig (1879) részt vett a fiatalok oktatásában, ezt követően Lakatos Sámuel irodalomtanár vette át a kör vezetését. 1880-ban a önképzőkör első elnöke tiszteletére Mentovich önképzőkörre változtatta nevét. Az önképzőkör célja „*főképen irodalmi önképzés, a nemzeti nyelv tanulmányozása és ápolása, eredeti vagy fordított művek készítése, azok bírálása, felolvasás és szavalás által. E mellett működése kiterjed a tudomány minden ágára.*”²⁹ Az első világháborút követően a nemzeti nyelv ápolásának gondolata új értelmet nyert az önképzőkörben. 1920 októberében a kör egyik diákja arról értekezett, hogy „*nemzeti életünk egyetlen megmentett kincse az irodalom melynek ápolásában nekünk is részt kell vennünk.*”³⁰

A Mentovich önképzőkör keretén belül zajló irodalomoktatás színvonalát emelte a benne tevékenykedő tanárok személye. Többben a város irodalmi életének kulcsszereplői voltak. Például Tróznér Lajos német-magyar szakos tanár, az önképzőkör elnöke egyben a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság alelnöke is volt.³¹ 1919 szeptemberétől Molter Károly író, az *Erdélyi Helikon* egyik publicistája is részt vett az önképzőkör irodalomoktató tevékenységében.³²

A Mentovich önképzőkör teret biztosított Turnowsky Sándor irodalmi és nyelvészeti érdeklődésének, emellett a körben arra is lehetőséget kapott, hogy retorikai képességeit is fejlessze. 1904 és 1906 között vett részt az önképzőkör munkájában, ez alatt az idő alatt rendszeresen fordított német verseket magyarra, illetve küldött be saját költeményeket. Vers fordításai arról

²⁸ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1894-1895-ös iskolai tanévről. A kollégium múltja. 463-466.

²⁹ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1894-1895-ös iskolai tanévről. 79.

³⁰ KollLvt., B1, „Mentovich” önképzőkör jegyzőkönyve 1919–1926. 1920. október 31.

³¹ Sebestyén: i.m. 103.

³² KollLvt., B1, „Mentovich” önképzőkör jegyzőkönyve 1919–1926. 1919. szeptember 23.

tanúskodnak, hogy a fiatal Turnowsky Sándor 18 éves korára már anyanyelvi szinten, gazdag szókincsel, folyékonyan beszélt németül. Gimnazistaként Friedrich Schiller,³³Ludwig Uhland,³⁴ és Nikolaus Lenau³⁵ verseit fordította le németről magyarra. Emellett saját költeményei arról tanúskodnak, hogy a kamasz Turnowsky Sándor irodalmi ízlésére a XIX. századi nemzeti romantika volt leginkább hatással. A Mentovich önképzőkör keretén belül írt szerelmes verset,³⁶ vagy irodalomtörténeti értekezést „*A haza és szabadságszeretet Petőfi költészetében*” címmel.³⁷ Későbbi politikai karrierje szempontjából a Mentovich körben eltöltött évek azért is voltak jelentősek Turnowsky Sándor számára, mert a kör lehetőséget biztosított retorikai képességeinek fejlesztésére. 1906-ban meghalt Koncz József, a kollégium nagytekintélyű latin és görög nyelvtanára. A Mentovich önképzőkör megemlékezésén Turnowsky Sándor mondott beszédet Koncz József emlékére.³⁸

Turnowsky Sándor a Marosvásárhelyi Református Kollégium és a Mentovich önképzőkör keretén belül szabadelvű oktatásban részesült, a német és magyar költészet révén a nemzeti romantika értekeit ismerhette meg. Politikai pályafutását mégsem ezek az értékek határozták meg. Politikai nézetei egyetemi évei alatt fejlődtek ki, és ebben nagy szerepet játszott a Galilei Kör.

³³ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1904-1905. iskolai tanévről, 115-116.

³⁴ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1905-1906. iskolai tanévről. 135

³⁵ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1906-1907. iskolai tanévről. 144.

³⁶ Uo. 142-143.

³⁷ A Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítője az 1905-1906. iskolai tanévről. 134.

³⁸ *Székely Lapok*, 1906 április 3, 3.

Egyetemi évek és a Galilei Kör (1907-1914)

1907-ben Turnowsky Sándor sikeresen érettségizett, majd megkezdte jogi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen. Első éves jogászhallgatóként került kapcsolatba az MSZDP-hez közel álló diákszervezettel, a Szocialista Diákok Szabad Szervezetével.³⁹ A szervezet a Joghallgatók Tudományos Egyesületéből nőtt ki 1902-ben, a szervezethez eleinte azok csatlakoztak, akik érdeklődve hallgatták Póányi Adolf és Pór Ödön „*eszerekről*” tartott 1901-es előadását. 1903-tól az MSZDP igyekezett kisajátítani a diákszervezetet, mivel abban reménykedtek, hogy ezáltal biztosítható lesz a pártkáderek utánpótlása. 1903-tól a szocialista diákok tevékenységét a szakszervezetek keretén belül szervezték meg, a szakszervezeti helyiségekben a párthoz köthető előadók tartottak nekik előadásokat.⁴⁰ Turnowsky Sándor szervezeti tagsága későbbi politikai karrierje szempontjából jelentősnek bizonyult. Itt ismerkedett meg az MSZDP-hez, és a *Népszavához*, *Szocializmushoz* (Pogány József, Czobel Ernő, Varga Jenő, Beck Soma, Vágó Béla és Tarczai Lajos) köthető közéleti szereplőkkel, illetve azokkal a diáktársaival, akikkel később szerepet játszottak a Galilei Körben: Polányi Károly, Rubin László, Székely Artúr, Bosnyák Béla, Surány Ede, és Böszörményi Emil.⁴¹

A Szocialista Diákok Szabad Szervezete generációs szempontból megosztott volt. A szociáldemokrata párt előadói tekintélyelvűen, dogmatikusan, „*terrorista*” szellemben tartották meg előadásait, és igyekeztek hűséges pártkádéré nevelni a diákszervezet tagjait, ez pedig a későbbi galileista diákokra taszítóan hatott, többen közülük inkább ott hagyták a szervezetet.⁴² A generációs megosztottságot Turnowsky Sándor is érzékelte, igaz, ő a pártfegyelemre való oktatást nem tartotta negatívumnak. Írásában úgy véli, hogy a szocialista diákok szervezetén belüli nemzedéki szembenállás legfőbb oka az volt, hogy az „*idősebb*” diákok lebecsülték a fiatalabbak „*freidenker*” (vagyis szabadgondolkodó) mozgalmát, és emiatt „*Mi, fiatalok csak vendégek voltunk ebben a szervezetben.*”⁴³

Egyetemi évei alatt Turnowsky Sándor gondolkodására jelentős hatást gyakorolt Pikler Gyula egyetemi tanár. Visszaemlékezéseiből egy karizmatikus, felvilágosult, tehetséges

³⁹ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 2. f.

⁴⁰ Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*. Napvilág Könyvkiadó, Budapest, 2017, 85-86.

⁴¹ Turnowsky: Adalék. 1062.

⁴² Rubin László: A Galilei Kör története. (Alakulásának huszadik évfordulója alkalmából). *Századunk*, 1928/8. 464.

⁴³ Turnowsky: Adalék. 1062.

professzort ismerhetünk meg: „*Piklernek mint professzornak legnagyobb érdeme, hogy önálló gondolkodásra igyekezett tanítani. Remek, suggesztív hatású előadó volt, - egyetemi óráit nemcsak a hozzá beiratkozott, hanem más fakultásbeli diákok is sűrűn látogatták.*”⁴⁴ Pikler Gyula 1886-ban magántanári képesítést nyert, majd 1896-ban rendkívüli tanári státuszban kezdte el a tanítást a Budapesti Tudományegyetemen. 1903-tól rendes tanári beosztást nyert az egyetem Jog- és Állambölcseleti Tanszékén. „*Belátásos elmélete*” rengeteg vitát váltott ki a korszakban. Pikler Gyula a természetjogot (vagyis hogy egy isteni akarathoz kell igazítani a földi törvénykezést) elvetette, és helyette azt hirdette, hogy az jogrendszert az aktuális történelmi körülményekhez kell igazítani, egy ideális politikai rendszer kialakulásához az emberiség „*józan belátására*” van szükség. A nemzet fogalmát nem tartotta időtlennek, úgy vélte, adott történelmi körülmények hatására jöttek létre, és ha majd a történelem menete úgy kívánja, a nemzetek elfognak tűni.⁴⁵

Pikler Gyula hatása kimutatható Turnowsky Sándor korai publicisztikáján. Egy 1912-es cikkében Turnowsky Sándor amellet érvel, hogy a technika fejlődése miatt újra kell gondolni a XX. századi jogalkotást. Tanulmányában úgy véli, hogy a levegő meghódítása megfogja változtatni a nemzetközi-, háborús- és büntetőjogot. Az első világháború előtt két évvel finoman érzett rá a technikai fejlődés háborút érintő veszélyére: „*Nincs oly merész emberi fantázia, mely eltudná képzelni, hogy egy bekövetkezendő háború esetén, mily rettenetes pusztításokat lehet véghez vinni robbanószerkezetek ledobása által a léghajókról.*”⁴⁶ Pikler hatása egyértelmű Turnowsky cikkében: a történelmi körülmények miatt megváltoztak az emberek szükségletei, és emiatt a modern jogalkotásnak tekintettel kell lennie a technikai fejlődésre. Pikler Gyulán kívül Turnowsky Sándorra hatást gyakorolt Braun Róbert, a Galilei Körhöz közel álló szociológus, aki 1909-ben felmérte a marosvásárhelyi munkások életkörülményeit. Húsz évvel később erre a tanulmányra építve írt tanulmányt Turnowsky Sándor a helyi munkásokról.⁴⁷

1900-ban az egyetemisták egy kisebb csoportja azzal vádolta meg zsidó diáktársait, hogy a tanteremben letörték a keresztet a magyar címerről. Az ezt követően beinduló hecckampány durvasága rányomta bélyegét a magyar felsőoktatás szellemiségére.⁴⁸ Az antiszemita hecckampány során Pikler Gyula is ellenségé vált, mivel nem értettek egyet „*belátásos elméletével*”.⁴⁹

⁴⁴ Uo. 1064-1065.

⁴⁵ Csunderlik: i.m. 101-102.

⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 1912 december 22, 68.

⁴⁷ Turnowsky Sándor: Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Korunk*, 1929/2. 82.

⁴⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 74.

⁴⁹ Csunderlik: i.m. 100.

Pikler Gyula (mint a Társadalomtudományi Társaság elnöke) 1907-ben részt vett a pécsi szabadoktatási kongresszuson. A pécsi kongresszuson hangoztatott elvei miatt az egyetemen újra kezdődtek a Pikler ellenes tüntetések. Turnowsky Sándor arról számol be, hogy a Pikler Gyulával szimpatizáló diákság szervezte meg a professzor védelmét. A „*piklerista*” diákok elérték, hogy a professzor mellett kiálló munkások is részt vegyenek Pikler Gyula óráján, így amikor a tüntetők megjelentek, akkor a munkások fizikai erőfölényükkel biztosították a professzor védelmét. Később a „*piklerista*” diákokból szerveződött meg a Galilei Kör.⁵⁰

1908 során a Szocialista Diákok Szabad Szervezetéből kivált egyetemisták és a Pikler Gyula mellett tüntető diákok szervezkedni kezdtek, megtörténtek az első komolyabb lépések a Galilei Kör megalakítása felé. A „*piklerista*” diákok a Károly körúti Splendidben, később a New York kávéházában gyűltek össze.⁵¹ Két, már meglévő szervezet támogatásában bíztak: a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületében és a Társadalomtudományi Társaságban. Ez utóbbi szervezet részéről Jászi Oszkár azt javasolta, hogy a létrejövő diákszervezet a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének fiókjaként kezdje el tevékenységét, továbbá, hogy keressék fel Székely Aladárt, aki szervezési kérdésekben tud segíteni nekik. Jászi Oszkár javaslata bevált, Székely Aladár később „*megértő mentornak*” bizonyult.⁵²

1908 tavaszán Turnowsky Sándor a diákmozgalom erdélyi szervezetépítésében vett részt. Sajósi György orvostanhallgatóval együtt Turnowsky Sándor 1908 április 12-én Kolozsváron felkereste Somló Bódog egyetemi tanárt, hogy felkérje a Galilei Kör kolozsvári fiókegyesületének támogatására. Székely Aladár levélben biztosította Somló Bódogot arról, hogy egy kolozsvári fiókegyesülettel hatásosan fel lehet venni a küzdelmet „*az ottani klerikális és nacionalista mozgalmakkal szemben*”.⁵³ Székely Aladár nem minden alap nélkül bízott Somló Bódog támogatásában: Somló Bódog eszmeileg közel állt a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisokhoz, korábban a Társadalomtudományi Társaság titkára volt.⁵⁴ Turnowsky Sándor és Sajósi György kísérlete azonban sikertelennek bizonyult. Turnowsky arról számol be visszaemlékezéseiben, hogy Somló Bódog „*passzív magatartást*” tanúsított feléjük, és kijelentette nekik, hogy nem hajlandó támogatni mozgalmukat, mivel pár évvel ezelőtt a nagyváradai jogakadémián tett

⁵⁰ Turnowsky: Adalék.1064-1065.

⁵¹ Uo. 1063.

⁵² Csunderlik: i.m. 113-114.

⁵³ Turnowsky: Adalék. 1063.

⁵⁴ Szegő Katalin: Somló Bódog és nemzedéke. *Korunk*, 1976/6. 422-423.

szabadgondolkodó nyilatkozatai miatt olyan meghurcoltatást kellett elszenvednie, ami károsan hatott tudományos munkásságára.⁵⁵ Somló Bódog „*passzív magatartása*” mögött egy korábbi sérelem állt: 1903-ban a nagyváradai jogakadémia egy tanár csoportja memorandumban követelte Somló Bódog eltávolítását politikai nézetei miatt.⁵⁶ Ezt követően tíz évig nem történt kísérlet a Galilei Kör kolozsvári fiókjának megalapítására.

A szabadgondolkodó fiatalok szervezkedési munkálatai 1908 őszére értek révbbe: 1908 november 22-én hivatalosan is megalakult a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének főiskolai fiókja, a Galilei Kör.⁵⁷ A diákok körében felmerült, hogy a kört Darwinról, Giordanó Brunoról, Ferrerről, esetleg Piklerről nevezzék el, azonban végül Pikler Gyula javaslatára a Galilei Kör megnevezés mellett döntöttek: a tudós, akinek tanítása veszélyt jelent az egyház hatalmára. A diákszervezetnek akkor 256 tagja volt,⁵⁸ többségük bölcsészként és orvostanhallgatóként csatlakozott a mozgalomhoz.⁵⁹ 1908-ban Turnowsky Sándort megválasztották a diákszervezet főjegyzőjének, a *Budapesti Napló* alapító tagként említi többek között Polányi Károly (elnök), Kende Zsigmond (titkár), Bihari Arnold (jegyző), és Banóczi Dénes (ellenőr) mellett.⁶⁰

A Galilei Kör bizonyos értelemben egy generációs lázadás intézményes formája volt. Tagjai többnyire 1890 környékén születtek, és fogékonyak voltak a Pikler Gyula, Jászi Oszkár és Szabó Ervin nevével fémjelzet dualizmus kritikára.⁶¹ Elégedetlenségük fő forrása a magyar oktatási rendszer elavultsága volt: a galileisták úgy vélték, hogy a XX. század elején a magyar iskolákban nyújtott „*általános műveltség*” nem elég korszerű, hasznos, és nincs összhangban a modern kutatásokra és gondolkodásra épülő „*tudományos világfelfogással*”.⁶² Az egyik politikai kiáltványukban felsorolják azokat a gondolkodókat, akiknek munkássága szerintük összhangban áll a „*tudományos világfelfogással*”: „*Darwin és Spencer, Marx és Haeckel, Tolstoj, Renan, és Nietzsche a tantervben nem szerepelnek.*”⁶³ A magyar oktatási rendszer korszerűtlenségre példaként iskolai nyelvoktatást említették egyik politikai kiáltványukban: „*Hazánk nagyszámú nemzetiségével, – az egy magyart kivéve –, és a környező kultúrnépekkel – az egy németet kivéve*

⁵⁵ Turnowsky: Adalék. 1063.

⁵⁶ Szegő: i.m. 423.

⁵⁷ Csunderlik: i.m. 121.

⁵⁸ Turnowsky: Adalék. 1065.

⁵⁹ Csunderlik: i.m. 121.

⁶⁰ Uo. 126.

⁶¹ Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Jaffa kiadó, Budapest, 2016. 73.

⁶² ANDJ MS, Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 1./25.

⁶³ ANDJ MS, Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 1./26.

– *nem tanultunk meg nyelvükön érintkezni. De letűnt nemzeti művelődésünknek egész jelenüktől elfordult csonka maradványait két holt nyelven is tanítja a középiskola!*⁶⁴ A galileisták a korszerűtlen iskolai oktatás fő okát az egyház és az uralkodó osztályok hatalmában vélték felfedezni. A történelmet a jó és a rossz, a haladás és a reakció küzdelmeként értelmezték: az egyháznak, államnak és az uralkodó osztálynak azért nem érdeke, hogy az alsóbb néprétegek megismerjék a korszerű eszméket, mivel az hatalmuk elvesztéséhez vezetne. Ilyen értelemben önképzés, a korszerű eszmékkel való megismerkedés egyben a reakció, a klerikális erőkkal szembeni kíméletlen harc egyik eszköze. A frissen érettségizett diákokat megszólító kiáltványukban a galileisták történelmi misszióként jelölték ki a Galilei Kör számára, hogy egy olyan intellektuális osztályt neveljen ki, amely hatásosan tudja felvenni a harcot, a „*maradisággal*” szemben.⁶⁵

1909 március közepén a Szent Imre Kör küldöttsége (a Katolikus Néppárthoz közel álló, politikai katolicizmust képviselő diákok szervezete) azzal a kéréssel kereste fel az egyetem rektorát, Székely István teológiai professzort, hogy támogassa a keresztek kihelyezését a tantermekben. Az egyetem rektora megígérte a katolikus diákok számára, hogy „*minden törekvése oda fog irányulni, hogy érvényt szerezzen a katolikus egyház történelmi jogainak a tudományegyetemen.*”⁶⁶ A katolikus egyház „*történelmi jogainak*” érvényesítése azonban ütközött a protestáns diákokat tömörítő Bethlen Gábor Kör, valamint az ateista fiatalokat képviselő Galilei Kör érdekeivel. Ezért a két diákszervezet közösen lépett fel a katolikus egyház egyetemi hegemoniájának megerősödésével szemben. 1909-ben Turnowsky Sándor alelnökként képviselte a szabadgondolkodó diákok érdekeit. Egy három tagú küldöttség kíséretében Turnowsky Sándor felkereste az egyetem rektorát, és arra kérte, hogy „*vessen gátat minden olyan törekvés elé, mely az egyetem állami jellegének elhomályosítására irányul.*”⁶⁷ A szabadgondolkodó és protestáns diákok küldöttsége átadott egy memorandumot az egyetem rektorának, amely jogi alapon ellenezte a kereszt kifüggesztését a tantermekben. 1848-as 19. törvénycikk ugyanis a közoktatási minisztérium fennhatósága alá helyezte a magyar felsőoktatást: „*Az egyetem egyenesen a közoktatási minister hatósága alá rendeltetik.*”⁶⁸ Turnowsky Sándor visszaemlékezéseiben arról

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ ANDJ MS, Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 1./25.

⁶⁶ Turnowsky: Adalék. 1066.

⁶⁷ *Népszava*, 1909 március 27, 9.

⁶⁸ Uo. A törvénycikket lásd: Pajkossy Gábor (szerk): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 248.

számol be, hogy a memorandum átadását követően a rektor és a diákok között heves vita alakult ki. Székely István teológiai professzor történelmi tradíciókra hivatkozva állt ki a Szent Imre Kör álláspontja mellett, majd arra figyelmeztette a küldöttség keresztény tagjait, hogy vonják vissza a memorandumot, mert ha a katolikusok és a protestánsok viszálykodnak, akkor abból mindig „harmadik” fél húzz hasznát.⁶⁹ A *Népszava* szerzője antiszemita hangvételt vélt felfedezni Székely István szavai mögött, és úgy vélte, hogy a rektor „harmadik” fél alatt a zsidókat és a szocializmus képviselőit értette, akikkel szemben a keresztényeknek össze kéne fogniuk. Az egyetem rektora „harmadik” félre való hivatkozásával feltehetőleg megakart bontani a galileista és protestáns hallgatók szövetségét. A két diákszervezet közötti szövetség ugyanis nem elvi, hanem stratégiai jellegű volt: a memorandum átadását előtt egy héttel a Bethlen Gábor Kör egy tüntetésen még a szabadgondolkodó diákok ellen foglalt állást.⁷⁰ A Galilei Kör első elnöke, Polányi Károly 1910-ben úgy vélte, hogy a XX. században minden vallás, felekezet felesleges (tehát a protestáns is), hiszen az eredetileg a „vadember” szükséglete volt.⁷¹ A heves vita ellenére a Turnowsky Sándor vezette küldöttség akciója végső soron sikeres volt, 1909-ben az egyetemi tanács nem hagyta jóvá a keresztek kitevését a tantermekben.⁷²

Az 1910-es évek elején Turnowsky Sándor egyre közelebb került a MSZDP-hoz, és azon keresztül a munkásmozgalomhoz. 1910-ben Marosvásárhelyen megalakult a Munkás Otthon Egyesület, amely a marosvásárhelyi munkásmozgalom szellemi műhelyeként működött. 1910 tavaszán Turnowsky Sándort is beválasztották a Munkás Otthon választmányába,⁷³ amelyben a két világháború között rendszeresen tartott előadásokat szocializmusról.⁷⁴ 1910 áprilisában a marosvásárhelyi szociáldemokrata párt gyűlésén Turnowsky Sándor is fellépett, előadásában a választójogi reform és az erdélyi nemzetiségi kérdés összefüggéseiről beszélt. Előadásában amellet érvelt, hogy a választójog kiterjesztése Erdélyben nem fogja veszélyeztetni a „magyar szupremanciát”.⁷⁵

Az 1910-ben Turnowsky Sándor Vámbéry Rusztem ajánlásával két szemesztert a berlini tudományegyetemen tanult. Berlini tanulmányai alatt a jogelméleti előadások mellett Franz

⁶⁹ Turnowsky: Adalék. 1066.

⁷⁰ *Népszava*, 1909 március 27, 9.

⁷¹ Hatos: *Szabadkőművesből*. 75. Lásd még: *Népszava*, 1910 július 6, 4.

⁷² ANDJ MS, Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 1./10.

⁷³ *Székely Napló*, 1910 április 2, 3.

⁷⁴ *Maros*, 1927 december 17, 3.

⁷⁵ *Székely Napló*, 1910 április 26, 2.

Oppenheimer német szociológus szemináriumait is látogatta.⁷⁶ Berlini tanulmányai személyes szempontból is jelentősek voltak Turnowsky Sándor számára: a galileista Böszörményi Emil is vele tartott, és ekkor ismerkedett meg Pop Ionelel, a Petru Maior kör (román diákszervezet Budapesten) elnökével, aki egyébként románra fordította az említett professzor könyvét.⁷⁷

1912 december 10-én Turnowsky Sándort megválasztották a Galilei Kör elnökévé, a diákszervezet vezetőségébe ekkor választották be Dukesz Arturt, és Rákos Ferencet is.⁷⁸ A kör elnökeként Turnowsky Sándor közéleti szerepvállalását a sajtó nagyobb figyelemmel kezdte el követni. 1913 tavaszán *Az érdekes újság* című bulvárlap közölte a diákszervezetek elnökeinek portréit, és ezzel együtt Turnowsky Sándor is média figyelmet kapott. A cikk írója kis túlzással arról értekezett, hogy a diákelnökök portréiban a jövő magyar politikus generációjának tagjait lehet megismerni, akik előtt országos (akár Tisza István és Justh Gyula súlyú) jelentőségű politikai karrier áll.⁷⁹ Diákelnökként 1913 folyamán Turnowsky Sándor közéleti szerepvállalása a kör álláspontjának és a szabadgondolkodó diákok, munkások és az értelmiség érdekeinek képviselésében merült ki.

Az 1910-es években az általános, egyenlő és titkos választójog kérdése megosztotta a magyar társadalmat. 1912-1913 fordulóján a kormány a parlamentben beterjesztette a cenzusos, korlátozott választójogi tervezetét, amely a munkások, a kis- és a középpolgárság ellenkezését váltotta ki.⁸⁰ 1913 januárjában a Galilei Kör a választójog reformjának ügyében felolvasó gyűlést tartott a régi országház nagytermében. Szende Pál és Guttmann Lajos mellett a gyűlésen fellépett Turnowsky Sándor is, mint a Galilei Kör elnöke.⁸¹ A diákszervezet tagjai úgy vélték, hogy a modern Magyarország megteremtésének egyik előfeltétele az általános, titkos és egyenlő választójog kivívása,⁸² így nem meglepő, hogy a felolvasó esten Turnowsky Sándor annak a véleményének adott hangot, hogy „a magyar diákság, a jövő magyar értelmiség létérdeke az, hogy a választójogi javaslatból törvény ne legyen.”⁸³ Turnowsky elnöksége idején a diáksztrájk gyakran használt eszköze vált, hogy ha a diákszervezet szociális és politikai céljainak eléréséről

⁷⁶ A Hét, 1978 február 10, 8.

⁷⁷ Turnowsky: Adalék. 1067.

⁷⁸ Uo. 1068.

⁷⁹ Az Érdekes Újság, 1913 május 4, 3.

⁸⁰ Gergely András (szerk): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 526-527.

⁸¹ Pesti Hírlap, 1913 január 23, 3.

⁸² Csunderlik: i.m. 309.

⁸³ Népszava, 1913 január 23, 5.

volt szó.⁸⁴ 1913 márciusában Földes Bélát, a jogtudományi kar dékánját, parlamenti képviselőt nem engedték be a parlamentbe, emiatt Turnowsky Sándor általános jogász- és diáksztrájkot hirdetett meg. A diákgyűlésen az egyetemisták elhatározták, hogy akadályozni fogják az előadások megtartását.⁸⁵

Turnowsky Sándor és az első világháború (1914-1918)

A szabadgondolkodó diákok már az első világháborút megelőzően is fejtettek ki háborúellenes propagandát. A háborúpárti politikát baloldali alapon bírálták. Például Fazekas Sándor, a kör egyik marxizáló tagja úgy vélte, hogy a háborút egy szűk, de nagyhatalmú politikai csoport, illetve egyes személyek támogatják, míg a széles néptömegek, a munkásság csak veszíthet rajta. Ezért a baloldali politika egyben antimilitarista is kell legyen.⁸⁶ 1912-ben Turnowsky Sándor a Galilei Kört képviselve részt vett a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének háborúellenes tüntetésén, amelyet a balkáni háború kapcsán tartottak meg.⁸⁷ A tüntetés egyik legradikálisabb felszólalója Pogány József volt, aki úgy vélte, hogy a háborút támogatók többsége egy szűk politikai, gazdasági elitből kerül ki, ennek az elitnek a tagjait meg is nevezte: a trónörökös, a katonai körök, a bankok, és a fegyvergyárak. Beszédét egy fenyegetéssel zárta: „*Ha ránk szabadítják a háború fűriáit, Ausztria-Magyarország proletársága rájuk szabadítja a forradalom fűriáit. Ha ők azt kiáltják: éljen a háború, mi azt kiáltjuk: éljen a forradalom!*”⁸⁸

1914 június 28-án egy boszniai szerb diák, Gavrilo Princip Szarajevóban meggyilkolta az Osztrák-Magyar Monarchia trónörökösét, Ferenc Ferdinándot, és feleségét, Chotek Zsófiát. A merénylet a feszült nemzetközi helyzetben szikraként hatott. Tisza István ellenkezése ellenére a gyilkosság után egy hónappal az Osztrák-Magyar Monarchia megtámadta Szerbiát, és így egy helyi, balkáni konfliktus világháborúvá nőtte ki magát.⁸⁹ A háború fűriái elszabadultak, a szociáldemokrata párt tagjai azonban nem váltották be Pogány József fenyegetését. 1914-ben forradalom nem tört ki, a háborús politikát nem csak a dinasztia és a militarista uralkodó osztályok, hanem a társadalom jelentős része is támogatta. A feszült politikai helyzetben a MSZDP nem

⁸⁴ *Budapesti Hírlap*, 1913 március 1, 5.

⁸⁵ *Budapesti Hírlap*, 1913 március 4, 10.

⁸⁶ Csunderlik: i.m. 242-243.

⁸⁷ *Budapesti Hírlap*, 1912 október 29, 14.

⁸⁸ *Népszava*, 1912 október 29, 9.

⁸⁹ Romsics: *Magyarország*. 102.

képviselhetett nyíltan háborúellenes, internacionalista politikát. A párt hivatalos lapja, a *Népszava* cikkeit egy hónapig jellemezte pacifista hangnem, Tisza István meg is vádolta publicistáit hazaárulással. A MSZDP magatartása nem számított elszigetelt jelenségnek a nemzetközi életben: a német szociáldemokrata párt Svájcba menekítette a pártkasszát, majd megszavazta a hadihiteleket, osztrák elvtársaik Franciaország ellen buzdították a bécsi munkásokat, míg a francia szociáldemokraták a német imperializmussal szemben vették fel a kesztyűt.⁹⁰

Az 1920-as évek végén Turnowsky Sándor a szociáldemokrata párt háborúpárti politikáját „szégyenteljes állásfoglalásnak” nevezte. Úgy vélte, hogy az internacionalizmus eszméjének megtagadásának hátterében a „burzsoázia áldemokráciájának” rendszeréhez való alkalmazkodás állt. A szociáldemokrata párt alkalmazkodott a polgári demokráciához, amelynek keretei között kifejlődött a kapitalista államok imperializmusa, ami „szükségszerűen” eredményezte az első világháborút. „A világháború kitörése meghozta a szocializmus számára a végleges kiábrándulást a demokrácia illúziójából. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy milyen veszedelemmel járt a szocializmusra nézve a kapitalizmus áldemokráciájához való alkalmazkodás. Hogy az a kompromisszum, melyet merő külsőségnek, taktikai kérdésnek fogtak fel, végeredményben belső kompromisszumot jelentett, mely megbénította az osztályharc lendületét, s valósággal eltérítette a szocializmust a végcél felé vezető útjáról.”⁹¹ – vélte 1928-ban Turnowsky Sándor, és ezáltal érthetővé válik baloldali radikalizmusának egyik eleme: egy baloldali párt nem képviselheti a polgári demokrácia keretein belül a munkás osztály érdekeit, mivel ebben a politikai rendszerben olyan stratégiát kell alkalmaznia, amely szükségszerűen vezet eredeti célkitűzései feladásához.⁹²

Turnowsky Sándor nem csupán a szociáldemokráciában csalódott: úgy vélte, hogy ha a munkásmozgalom lojális maradt volna ahhoz a marxi tételhez, hogy a proletariátus feladata a világszabadság kivívása, akkor az európai munkásosztály az internacionalizmus elvéhez hűen nem állt volna ki a háború mellett.⁹³ Két világháború közötti publicisztikájában visszatérő, ismétlődő téma, az első világháború okai, illetve az a kérdés, hogy a tömegek háborúpárti és háborúellenes érzelmeit milyen tényezők befolyásolták. Ebben a kérdésben leginkább a francia Gustave Le Bonra, a tömeglélektan elméleti megalapozójára támaszkodott. Le Bon úgy vélte, hogy az egyén

⁹⁰ Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa kiadó, Budapest, 2018, 51-52.

⁹¹ Turnowsky Sándor: *Antidemokrácia*. *Korunk*, 1928/12. 835.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

viselkedése, magatartása függ attól, hogy éppen egyedül, vagy tömegben gondolkodik, cselekszik. Egyedül az egyén hozhat értelmes döntéseket, azonban ha az egyének tömegbe szerveződnek, akkor gyakran úgy viselkednek, mint a „*legaljasabb csőcselék*”.⁹⁴ Erre az elméletre alapozva Turnowsky Sándor lesújtó képet fest a tömegekről: „*Hogy a tömeg hiszékeny, mint a gyermek, kegyetlen, mint egy hisztérikus nő és felelőtlen, mint egy deszpota. Hogy a tömeg érzéketlen minden iránt, ami a legminimálisabb elmélkedést, gondolkodást tételezi fel.*”⁹⁵

A tömeg hasonlóan viselkedik, mint a gyermek, csak végletekben, két szélsőséges érzelemben tud gondolkodni: szeretetben és gyűlöletben. Turnowsky a tömeg infantilis lelki alkatából vezeti le 1930-as írásában a tömegek háborúpárti majd háborúellenes érzelmeit. 1914 júliusában a tömegek támogatták a háborút mivel – hasonlóan a gyermeki lélekhez – szeretik a változatosságot, hiszen a tömegeknek évtizedekig nem volt fogalmuk a háború borzalmairól, és így megunták a békét. Turnowsky Sándor a „*Megállj, megállj kutya Szerbia*” kezdetű dal sorsán keresztül szemlélteti a tömegek viselkedésének kiszámíthatatlanságát. A *Korunkban* megjelent 1930-as írásában arról emlékezik meg, hogy a háború elején ez a dal népszerű volt, azonban évekkel később szemtanúja volt annak, hogy amikor egy kávéházban egy zenész rá akart kezdeni, a vendégek tiltakoztak annak meghallgatása ellen.⁹⁶

Az 1910-es években Turnowsky Sándor jogi karrierje felfele ívelt. 1911-ben megszerezte a jogtudományi doktori diplomát Budapesten, majd ebben a városban 1912 és 1913 között ügyvédjelöltként dolgozott.⁹⁷ 1914 nyarán – a trónörökös elleni szarajevói merénylet előtt egy héttel – Turnowsky Sándor jogi karrierje ígéretesen indult. A *Székely Napló* június 18-án arról számolt be, hogy a képviselőházban elfogadott törvény módosítás által Turnowsky Sándor Marosvásárhelyen elkezdhetette az ügyvédi pályát,⁹⁸ 1915-től fő megélhetését immár az ügyvédi szakma jelentette.⁹⁹ 1916 augusztusában Románia az antant oldalán belépett az első világháborúba,¹⁰⁰ a háborúból Turnowsky Sándor sem maradhatott ki: még ebben az évben behívták katonai szolgálatra.¹⁰¹

⁹⁴ Uő: A tömeg és természete. *Korunk*, 1930/1. 1.

⁹⁵ Uő: Antidemokrácia. 833.

⁹⁶ Uő: A tömeg. 5-7.

⁹⁷ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 5. f.

⁹⁸ *Székely Napló*, 1914 június 18, 1.

⁹⁹ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 6. f.

¹⁰⁰ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918-1947*. Helikon Kiadó, Budapest, 2018, 68.

¹⁰¹ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 6. f.

Turnowsky Sándor a világháború alatt is tartotta a kapcsolatot a Galilei Körhöz köthető értelmiségiekkel. 1915 nyarán Ady Endre,¹⁰² és kedvese, Csinszka székelyföldi túrára indult, és velük jött Bölöni György, valamint felesége, Itóka. Marosvásárhelyen, és környékén több napot is eltöltöttek, ezalatt az idő alatt élvezték a város polgármesterének, Bernády Györgynek a vendégszeretetét.¹⁰³ Ady marosvásárhelyi tartózkodása alatt találkozott Turnowsky Sándorral, akivel július 27-én együtt poharazgatott a „*Súrlott Grádics*” nevű fogadóban. Ady Endrének szerencséje volt, hogy találkozott aznap Turnowsky Sándorral. Aznap ugyanis megrészegetett, és Turnowsky, Bölöni támogatásával tért vissza a Transilvânia szállóba.¹⁰⁴

1917 és 1918 között Turnowsky Sándor katonai szolgálatot teljesített Kolozsváron. Szolgálati ideje alatt néha elutazott Budapestre, és ha ott volt, ellátogatott a Galilei Körbe. 1917-ben a diákszervezet vezetősége elérkezettnek látta az idejét annak, ami tíz évvel korábban nem sikerült: megalapítani a Galilei Kör kolozsvári fiókját. Levélben értesítették erről Turnowsky Sándort, aki elvállalta a kolozsvári fiókszervezet támogatását. A diákszervezet titkára, Darvas Simon 1918 január 2-án keltezett levélben arra bízta Turnowsky Sándort, hogy Kolozsváron keresse fel Bálint Zoltán orvostanhallgatót, akinek közvetítésre révén a kolozsvári egyetemistákat be lehet vonni a szabadgondolkodó diákmozgalomba. Darvas Simon levelében felmerült az ötlet, hogy a kolozsvári fiókegyesületet Bolyai Körnek kereszteljék el.¹⁰⁵

1920-as visszaemlékezésében Apáthy István, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egykori zoológus professzora arról számolt be büszkén, hogy sikeresen megakadályozta a Galilei Kör fiókegyesületének – vagyis a Bolyai Körnek – megalapítását.¹⁰⁶ Apáthy István és a galileista diákok konfliktusa feltehetőleg világnézeti jellegű volt. Apáthy István 1905-ben ugyan rövid ideig elvállalta a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének elnökségét, azonban később lemondott, mivel nem értett egyet a „szabad” és a „nemzeti” gondolat szembeállításával. Rendszeresen tartott előadásokat a Galilei Körben, azonban egyben kritizálta is a diákszervezetet a nemzeti kérdésben tanúsított álláspontjuk miatt. Hasonlóan negatívan ítélték

¹⁰² A Galilei Kör irodalmi ízlését leginkább Ady Endre testesítette meg. 1913-ban a költő személyesen is ellátogatott a körbe, így Turnowsky Sándornak korábban is volt lehetősége vele találkozni.

¹⁰³ Fodor: *Bernády*. 114.

¹⁰⁴ Péter I. Zoltán: *Ady. Az Értől az Oceánig. Harmadik Kötet. 1912-1919*. Váradi, Nagyvárad, 2019, 290-291.

¹⁰⁵ Turnowsky: *Adalék*. 1070.

¹⁰⁶ Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 1920/2-3. 149.

meg őt a szabadgondolkodó diákok: a zoológus professzort „*reakciós szabadgondolkodónak*” tartották.¹⁰⁷

Apáthy István ellenállása miatt a Galilei Kör kolozsvári fiókja nem alakult meg hivatalosan, Turnowsky Sándor szerint a kolozsvári fiókegyesület formálisan fejtett ki tevékenységet. Kolozsváron felkereste Darvas Simon levelében említett Bálint Zoltánt, akinek révén kolozsvári egyetemisták körében elkezdtek népszerűsíteni a diákmozgalom céljait. Turnowsky Sándor a szervezkedés közben arról értesült, hogy Bálint Zoltán és társai már 1917 végén elhatározták, hogy a Galilei Kör mintájára Kolozsváron is szervezkedni fognak. A kolozsvári fiókszervezetbe román hallgatók is beléptek.¹⁰⁸ A kolozsvári fiókegyesület 1917 után aktív háborúellenes tevékenységet fejtett ki: a Galilei Körtől kapott békepárti propagandát katonák körében is terjesztették. A kolozsvári tudományegyetemen hamar konfliktusba kerültek a konzervatívnak számító tanárokkal: Csengeri János irodalomtörténeti előadásán „*gyalázta*” Ady Endrét, emiatt a kolozsvári galileisták a sajtóban vágtak vissza neki. 1918 őszén Bálint Zoltánnak és diáktársainak komoly szerep jutott a politikai életben, mivel beválasztották őket a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanácsba.¹⁰⁹

1918 őszére egyértelművé vált, hogy a Központi Hatalmak – és ezzel együtt az Osztrák-Magyar Monarchia – elveszítették a négy évig tartó világháborút. 1918 október 17-én Tisza István a képviselőházban beismerte, hogy „*ezt a háborút elvesztettük*”.¹¹⁰ Október 18-án Thomas Woodrow Wilson, az Egyesült Államok elnöke állást foglalt a Monarchia népeinek önállósága mellett, október 24-én a Piave mellett végrehajtott sikeres olasz offenzíva miatt néhány ezred fellázadt: katonai és külpolitikai szempontból az addigi status quo fenntartása nem bizonyult járható útnak. Október 23-án lemondott a Wekerle-kormány, és még aznap este megalakult a Magyar Nemzeti Tanács az Országos Polgári Radikális Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Károlyi féle Függetlenségi Párt részvételével. A testület elnökévé Károlyi Mihályt választották, akit József főherceg október 31-én miniszterelnöknek nevezett ki. Még aznap ismeretlen katonák Hermina úti villájában megölték Tisza Istvánt, akit a közvélemény egy része bűnbaknak kiáltott ki a háború borzalmai miatt.¹¹¹

¹⁰⁷ Hatos: *Az elátkozott*. 159.

¹⁰⁸ Turnowsky: Adalék. 1071.

¹⁰⁹ Bálint Zoltán: A kolozsvári galileistákról. *Korunk*, 1957/10. 1419.

¹¹⁰ Hatos: *Az elátkozott*. 105.

¹¹¹ Romsics: *Magyarország*. 110-112.

1918-ban Turnowsky Sándor szabadságot kért katonai szolgálatából, amit később már nem folytatott, helyette visszatért Marosvásárhelyre, és a városi bizottság tagjaként szerepet vállalt a marosvásárhelyi közélet alakításában. Visszatérése indokolt volt: 1918 őszén beindult politikai földrengés szülővárosát sem hagyta érintetlenül.¹¹²

A marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanácstól a Tanácsköztársaságig (1918-1919)

1914-ig politikai, gazdasági és infrastrukturális szempontból Marosvásárhely jelentős fejlődésen ment keresztül. A város főtere ekkor kapta meg modern, ma is ismert arcát: a szecessziós kultúrpalota és városháza ennek az időszaknak az eredménye.¹¹³ Marosvásárhely infrastrukturális fejlődése dr. Bernády György nevéhez volt köthető, aki 1902 és 1912 között töltötte be a város polgármesteri tisztségét. 1913-ban városi főispáni kinevezést kapott, így a polgármesteri pozíciót az addigi polgármesteri helyettes, Hofbauer Aurél nyerte el. 1915-ben a város anyagi helyzete miatt lemondott. Ezután a polgármesteri szék két évig betöltetlen maradt, a városi ügyvitelt Nagy Imre polgármester helyettes vitte Bernády György segítségével. 1917-ben a városi törvényhatósági bizottság dr. Marthy Ferencet választotta meg polgármesternek.¹¹⁴

A marosvásárhelyi jobboldali ellenzéket Petry Zsigmond képviselte, míg a baloldal élén Simó Géza és Csetri János állt. 1918-ban Turnowsky Sándor ez utóbbi csoport támogatójaként lépett fel a városi törvényhatósági bizottságban.¹¹⁵ Turnowsky Sándor Marosvásárhelyhez való viszonya ambivalens volt: magát lokálpatriótának vallotta, azonban szülővárosa iránti rajongása nem akadályozta meg abban, hogy néha éles kritikát fogalmazzon meg a város kulturális színvonalával szemben. Például 1918 augusztusában egy cikkében arról panaszkodik, hogy bár a köztudatban Marosvásárhelyt „*kulturvárosként*” tartják számon, sajtója azonban nem erről tanúskodik: a marosvásárhelyi sajtó szellemi színvonala nem üti meg a mércét. Program adó cikke végén meghirdette a „*marosvásárhelyi újságírás rönészszerűségét*”.¹¹⁶

Turnowsky Sándor nem csupán a marosvásárhelyi sajtó minőségével volt elégedetlen: a város törvényhatósági bizottságának tagjaként rendszeresen kritizálta a város szociális és gazdasági

¹¹² Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918-1922. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat*, 2016/2. 151.

¹¹³ Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely a 20. században (Várostörténeti vázlat). In: Pál-Antal Sándor, Novák Csaba Zoltán (szerk): *Marosvásárhely történetéből 2*, Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2007, 9.

¹¹⁴ Fodor: Impériumváltás. 148-151.

¹¹⁵ Uo. 151.

¹¹⁶ *Tükör*, 1918 augusztus 11, 1-2.

viszonyait 1918 nyarán és őszén. 1918 augusztusában például úgy vélte, hogy a megtorpant építőipari fejlődést a leghatékonyabban a telekértékkadó támogatásával lehet elérni. Ugyanezen a gyűlésen kritikát fogalmazott meg a marosvásárhelyi közéleti ügyosztály munkájával kapcsolatban: úgy vélte, hogy a testület nem látja el megfelelően feladatát.¹¹⁷

A városi közgyűlésben leginkább a nemzetiségi és a virilizmus kérdését érintő javaslatok váltottak ki élénk közéleti és sajtó vitákat. A virilizmus eltörlését szorgalmazó javaslata ellentmondásos helyzetbe hozta Turnowsky Sándort: egyrészt, ő maga is a virilis jog alapján volt tagja a városi törvényhatósági bizottságnak,¹¹⁸ másrészt politikai neveltetése révén feltehetőleg kötelességének érezte, hogy felszólaljon a virilizmus intézménye ellen. Például 1911-ben a Galilei Körben Székely Artúr arról értekezett, hogy a virilis jog révén a magyarországi vármegyéket befolyásos családok osztják fel egymás között.¹¹⁹ A virilizmus intézményét Magyarországon először az 1870-es,¹²⁰ és az 1871-es,¹²¹ közigazgatási törvénycsomagok alapozták meg. A reform intézkedések előírták, hogy a törvényhatósági bizottságok felét országgyűlési választójog alapján választják, míg a másik felét a virilisták, vagyis a legtöbb adót fizető állampolgárok alkotják. A törvénycsomag célja a jómódú birtokosok és a városi polgárság törvényhatósági bizottságban való politikai befolyásának növelése volt. A korszakban a nemzetiségi képviselők rendszeresen kritizálták ezt az intézményt, mivel felmerült a gyanú, hogy a virilizmus a magyar szupermancia biztosításának eszköze.¹²²

Turnowsky Sándor virilizmussal szembeni kritikájának egyaránt voltak konzervatív és progresszív elemei. A törvényhatósági bizottság tagjaként arra hivatkozott, hogy a virilizmus intézménye ellentétben áll a „*magyar történelmi tradíciókkal, a székely hagyományokkal, az európai városi jogfejlődéssel, a demokráciával, a képviselői rendszerrel*”.¹²³ Virilizmus ellenes álláspontja miatt a marosvásárhelyi törvényhatósági bizottságban többen vitába szálltak Turnowsky Sándorral, igaz, javaslatának támogatói is voltak, mint például Fekete Andor, ügyvéd. A vita a nemzetiségi kérdés szempontjából is érdekesnek bizonyult. Például Jakab Rudolf törvényhatósági tag úgy vélte, hogy a virilizmus eltörlését támogató javaslat nemzetiségi

¹¹⁷ ANDJ MS, Fond Primăria Municipiului Târgu Mureș, Consiliul Municipal Târgu Mureș, dos. 98/1918, 43-44. f.

¹¹⁸ *Tükör*, 1918 augusztus 4, 2.

¹¹⁹ *Népszava*, 1911 március 7, 8.

¹²⁰ Pajkossy: i.m. 542.

¹²¹ Uo. 558.

¹²² Gergely: i.m. 365.

¹²³ ANDJ MS, Fond Primăria Municipiului Târgu Mureș, Consiliul Municipal Târgu Mureș, dos. 98/1918, 72-73. f.

szempontból veszélyeket hordoz magában, mivel azokban a vármegyékben, ahol a magyarság kisebbségben van, a virilizmus képes biztosítani a „*magyar állameszme*” védelmét. Jakab Rudolf megjegyzése lényegében igazolta a nemzetiségi képviselők félelmét.¹²⁴ A virilizmus intézményét ellenzők a gyűlés végén részsikert könyvelhettek el: Turnowsky Sándor elérte, hogy a törvényhatóság feliratban kérelmezte a kormányt a virilizmus eltörlését célzó törvénytervezet elkészítésére.¹²⁵

A nemzetiségi kérdés jelentőségével Turnowsky Sándor is tisztában volt. 1918 október 14-én az Országos Polgári Radikális Párt kongresszusán felszólalásában hangsúlyozta, hogy „*nagyon ki van élesedve a helyzet Erdélyben a magyarság és a nemzetiségek között.*”¹²⁶ A háborús cenzúra nem engedte közölni Turnowsky Sándor beszédét a polgári radikális *Világban*.¹²⁷ A kongresszuson Jászi Oszkár Magyarország területi integritása mellett foglalt állást, ugyanakkor meghirdette az addigi nemzetiségi politika reformját. Beszédében egy olyan modern Magyarország vízióját vázolta fel, amelynek nemzetiségi politikája a wilsoni népek önrendelkezési elvén alapul.¹²⁸ A kongresszus végén felszólította Turnowsky Sándort, hogy alakítsa meg a párt marosvásárhelyi szervezetét.¹²⁹ Turnowsky Sándor azonosult a polgári radikálisok nemzetiségipolitikájával, azonban 1918 nyarán a marosvásárhelyi törvényhatósági bizottságban még nem sikerült hatékonyan képviselnie Jászi Oszkár nézeteit. Célja az volt, hogy a városi törvényhatósági bizottság kérvényezze a magyar parlamenttől a nemzetiségek helyhatósági és kulturális autonómiáját, amit azonban a bizottság egyhangúlag elvetett.¹³⁰

1918 októberére a nemzetiségi kérdés miatt feszült politikai légkör alakult ki a marosvásárhelyi közéletben. A *Tükör* című helyi lap komolytalannak nevezte a törvényhatósági bizottság azon tagjait, akik nem támogatták Turnowsky Sándor indítványát.¹³¹ A feszültség egyik oka a történelmi Magyarország felbomlásától való félelem volt. 1918 október 22-én a marosvásárhelyi törvényhatósági bizottság egy nyilatkozatot fogadott el, amelyben kijelentették, hogy támogatják a nemzetiségek „*politikai, gazdasági és kulturális szabad fejlődésének*” elvét,

¹²⁴ Uo. 74. f.

¹²⁵ Fodor: Impériumváltás. 152.

¹²⁶ Uo. 153.

¹²⁷ *Világ*, 1918 október 15, 9.

¹²⁸ Uo. 7.

¹²⁹ Fodor: Impériumváltás. 153.

¹³⁰ Uo. 152.

¹³¹ *Tükör*, 1918 október 27, 2.

azonban ragaszkodnak Magyarország területi integritásához.¹³² A városi törvényhatósági bizottság a nemzetiségi kérdés ügyében engedményre kényszerült, mivel a nyilatkozatban a románokat Erdély negyedik nemzetségének ismerték el.¹³³ Október 22-én Turnowsky Sándor a Jászi Oszkár nevével fémjelzett nemzetiségipolitikát igyekezett népszerűsíteni a törvényhatósági bizottságban: úgy vélte, hogy egy amerikai mintájú, toleráns kisebbségpolitikával el lehet érni, hogy az irredenta eszmék ne legyenek népszerűek a nemzetiségek körében.¹³⁴

Turnowsky Sándor a polgári radikálisokat nem csupán törvényhatósági felszólalásaiban képviselte: 1918 októberében ő építette ki a párt helyi szervezetét Marosvásárhelyen. Névre szóló meghívott küldött azoknak a közéleti szereplőknek, akikről elképzelhetőnek tartotta, hogy részt vegyenek a helyi pártszervezet támogatásában. A szerveződő párt támogató társadalmi bázisát többnyire helyi értelmiségiek és kispolgárok alkották.¹³⁵ Az Országos Polgári Radikális Párt marosvásárhelyi tagozata 1918 október 27-én alakult meg.¹³⁶ Az alakuló gyűlésen a párt helyi szervezetének elnökének Hofbauer Aurélt, alelnöknek Révész Bélát, titkárnak Turnowsky Sándort, jegyzőnek Molter Károlyt választották meg.¹³⁷

1918 október 27-én a polgári radikálisok marosvásárhelyi pártszervezetének alakuló gyűlésén táviratban üdvözölték a budapesti Nemzeti Tanácsot. 1918 október 30-án a központi Nemzeti Tanács arra utasította a helyi polgári radikálisokat, hogy a helyi szociáldemokrata és a Károlyi féle függetlenségi pártiakkal (budapesti minta szerint) együttműködve alapítsák meg a marosvásárhelyi Magyar Nemzet Tanácsot. A helyi Nemzeti Tanács megszervezése eleinte nem ment egyszerűen, mert a városban nem létezett a helyi Károlyi-párt. A Károlyi-párt megszervezésének feladata Turnowsky Sándorra hárult. Ennek érdekében felkereste Perty Zsigmond mészároost, és Kovács Elek lapszerkesztőt, akik hajlandóak voltak támogatni az új politikai formációt. A szervezet építésén túl Turnowsky Sándor lényegében a helyi pártszervezet „ideológizálásában” vállalt szerepet. A Károlyi-párt elnökének Petry Zsigmondot, titkárnak meg Kovács Eleket választották meg.¹³⁸

¹³² ANDJ MS Fond Primăria Municipiului Târgu Mureș, Consiliul Municipal Târgu-Mureș, dos. 98/1918, 89-91. f.

¹³³ Fodor: Impériumváltás. 152-153.

¹³⁴ ANDJ MS Fond Primăria Municipiului Târgu Mureș, Consiliul Municipal Târgu-Mureș, dos. 98/1918, 91-92. f.

¹³⁵ Fodor: Impériumváltás. 153.

¹³⁶ *Világ*, 1918 október 29, 5.

¹³⁷ *Tükör*, 1918 október 29, 2.

¹³⁸ Fodor: Impériumváltás. 154-155.

1918 októbere végén Marosvásárhely „*forradalmasításában*”, és legfőképpen a rendszer ellenes fiatalok politikai nevelésében, mozgósításában jelentős szerepet vállalt Turnowsky Sándor. Október utolsó hetében Marosvásárhely utcáit tüntetés sorozatok rázták meg, ezek majdnem mindegyikén részt vett Turnowsky Sándor, mint felszólaló. Október 26-án a Kossuth szobor előtt tartott lelkesítő beszédet a Marosvásárhelyi Református Kollégium tüntető diákjai előtt,¹³⁹ később a Munkás Otthon előtt is lelkesítette a tüntető tömeget.¹⁴⁰

1918 október 31-én a megalakult a marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanács. Az alakuló gyűlést Petry Zsigmond nyitotta meg a Kultúrpalota dísztermében, majd Kovács Elek bejelentette, hogy a helyi Nemzeti Tanács budapesti mintára a helyi Károlyi-párt, szociáldemokrata párt, és a polgári radikálisok részvételével jött létre. A budapesti és marosvásárhelyi tanács között az volt a különbség, hogy az utóbbihoz a nevelőmunkások szövetsége is csatlakozott. A polgári radikálisokat a gyűlésen Hufbauer Aurél és Turnowsky Sándor képviselte.¹⁴¹ A Nemzeti Tanács titkárának Turnowsky Sándort választották meg, a tisztikar tagságát a következő személyek alkották: Antalfy Endre (elnök), Kovács Elek és Csetrei János (alelnökök), Molter Károly és Simó Géza (jegyzők), és Halász József (pénztárnok).¹⁴² A Nemzeti Tanács kialakulásában a véletlen is közre játszott: az alakuló gyűlésen Antalfy Endre, orientalista, a református kollégium tanára hangosan kritizálni kezdte Hofbauer Aurélt, aminek hatására hirtelen népszerűsége tett szert, és így választották meg a szervezet elnökének.¹⁴³

A Nemzeti Tanács titkáráként Turnowsky Sándornak kettős feladatot kellett ellátnia: egyrészt a város közéletében szimbolikusan képviselte a szervezetet, másrészt rövid ideig ő szervezte meg a tanácson belül a politikai kommunikációt, illetve ő volt a szervezet „*ideológusa*”. 1918 novemberében a hazaérkező katonákat a Nemzeti Tanács nevében Kovács Elek és Turnowsky Sándor fogadta.¹⁴⁴ A politikai kommunikáció megszervezésében rövid ideig vállalhatott szerepet Turnowsky Sándor. Az általa szerkesztett *Nemzeti Tanács Híradója* a Nemzeti Tanács hivatalos sajtóorgánusaként működött,¹⁴⁵ azonban csak egy számot élt meg, mivel Turnowsky Sándor 1918 november 16-án távozott Budapestre utazott, és kizárták a Nemzeti Tanácsból. A *Tükör* című helyi

¹³⁹ *Tükör*, 1918 október 27, 4.

¹⁴⁰ *Ellenőr*, 1918 október 28, 2.

¹⁴¹ *Tükör*, 1918 november 3, 2.

¹⁴² Uo, 3.

¹⁴³ Fodor: Impériumváltás. 156.

¹⁴⁴ *Ellenőr*, 1918 november 6, 1.

¹⁴⁵ Fodor: Impériumváltás. 164.

lap indoklása szerint Turnowsky Sándor nevét azért kellett törölni a Nemzeti Tanács tagságából, mivel elutazott Marosvásárhelyről.¹⁴⁶

Turnowsky Sándor távozásának hátterében egyrészt a Nemzeti Tanácson belüli politikai nézeteltérések, másrészt az Országos Polgári Radikális Pártban való karrierjének gyors felívelése állt. Antalffy Endre emlékirataiban azt állította – egyébként tévesen – hogy Turnowsky Sándort „*a pesti kommün hírei hódították el Marosvásárhelyről*”.¹⁴⁷ Turnowsky Sándor 1918 novemberében utazott Budapestre, a Tanácsköztársaságot 1919 márciusában kiáltották ki, így Antalffy állítása nem helyt álló, de visszaemlékezése jól mutatja, hogy utóbb Turnowsky Sándort ő is mint egy radikális baloldali közszereplőként tartotta számon. Turnowsky Sándor számára feltehetőleg kedvezőbb volt a „*politikai klíma*” Budapesten, mint Marosvásárhelyen, hiszen a fővárosban meddő politikai csatározások helyet végre lehetősége nyílt a polgári radikális társasági életbe bekapcsolódni. Jászi Oszkár azzal érvelt neki, hogy a Nemzeti Tanács hamarosan megszűnik létezni.¹⁴⁸

1918 novemberében Turnowsky Sándort megválasztották az Országos Polgári Radikális Párt titkárává.¹⁴⁹ Titkárként hasonló feladatot látott el, mint a marosvásárhelyi pártszervezet esetében: szervezetépítés és politikai agitáció. Például 1918 decemberében részt vett a székesfehérvári polgári radikálisok zászlóbontásán, ahol ideológiai eligazítást tartott a helyi párttagoknak.¹⁵⁰

Turnowsky Sándor Budapesten ismért bekapcsolódott a szabadgondolkodó diákmozgalomba, és felvette a kapcsolatot a „*régi galileistákkal*”. Ez a frakció a Galilei Körön belül azokat a tagokat tömörítette, aki már 1914 előtt is tagjai voltak a Galilei Körnek. Többnyire az Országos Polgári Radikális Párt termeiben tartották gyűléseiket. Világnézeti szempontból ekkora már a Galilei Kör megosztott volt.¹⁵¹ Az ideológiai megosztottság generációs jellegű is volt: a Galilei Kör 1914 előtti vezetőinek egy része szemben állt az orosz utópiával, míg a fiatalabbakhoz (például Szabó Ervin körül csoportosuló galileista diákok) bátran fordulhatott Kun Béla támogatásért, ha a Kommunisták Magyarországi Pártjának támogatásáról volt szó.¹⁵² Polányi

¹⁴⁶ *Tükör*, 1918 november 17, 4.

¹⁴⁷ ANDJ MS, Fond Personal Antalffy Endre, dos. 24./16., 2. f.

¹⁴⁸ Fodor: Impériumváltás. 157.

¹⁴⁹ *Világ*, 1918 november 23, 4.

¹⁵⁰ *Világ*, 1918 december 17, 5.

¹⁵¹ Turnowsky: Adalék. 1071. Lásd még: Csunderlik: i.m. 334.

¹⁵² Hatos: *Az elátkozott*. 390.

Károly, a Galilei kör első elnöke büszkén számol be visszaemlékezésében arról, hogy annak idején megtett mindent a kommunizmus terjeszkedése ellen: „*Magam a rettenetes erővel feltörő bolsevista eszmevilág ellen aktíve küzdöttem.*”¹⁵³

1919 márciusára a Károlyi-kormány külpolitikai szempontból reménytelen helyzetbe került. Március 20-án átadott Vix-jegyzék követeléseit Károlyi Mihály nem akarta vállalni, helyette azt tervezte, hogy tisztán szociáldemokrata kormányt alakít, és a Szovjet-Oroszország támogatásában bízva nemzeti ellenállást hirdet. Terve nem sikerült: Károlyi Mihály háta mögött a szociáldemokraták egy része inkább kiegyezett Kun Bélával és elvtársaival, majd 1919 március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.¹⁵⁴ A Tanácsköztársaság fennállása alatt megszűnt a Galilei Kör: ennek oka, hogy a galileisták nagy része szerepet vállalt az új rendszer támogatásában, így a diákszervezet működtetésében egyre kevesebben vettek részt innentől. Legtöbben a Közoktatásügyi Népbiztosságon, illetve a kommunista sajtó publicistáiként kaptak munkát, de sokan vádbiztosi minőségben szolgálták a rendszert.¹⁵⁵ A Galilei Kör egykori titkára, Rákosi Mátyás például népbiztosként vállalt szerepet az új rendszer építésében.¹⁵⁶

1919 márciusától Turnowsky Sándor a forradalmi törvényszék mellett felállított likvidáló bizottság tagja volt. A bizottság hatáskörébe tartozott a „*régi bíróság*” döntéseinek felülbírálása: amennyiben a bizottság megállapította, hogy az elítélt gazdasági körülmények hatására követte el az adott bűncselekményt, úgy őt felmentették, és felszólították a szocializmus szolgálatára. 1919 májusától kinevezték a budapesti forradalmi törvényszék egyik ügyészé, vagyis vádbiztossá. Önéletrajzában arról emlékezik meg, hogy vádbiztosi hatáskörét nem érintették politikai jellegű kérdések, csupán „*közönséges*” ügyek, így kérdéses, mennyire vett részt a vörös terrorban. Nemcsak vádbiztosként szolgált az új rendszert: 1919 májusától a Propaganda ügyosztály megbízásából politikai témájú előadásokat tartott a szakszervezetek által rendezett kurzusokon.¹⁵⁷

Két világháború közötti negatív megítélésének kialakulásában jelentős szerepet játszott a kommün alatti szerepvállalása. Kulcspillanatként kiemelhető Bernády Györggyel, Marosvásárhely egykori polgármesterével való találkozása. A Tanácsköztársaság fennállása alatt Bernády György Budapesten tartózkodott, számára a magyar kommunista kísérlet ellenszenves volt. Mint a régi

¹⁵³ Polányi Károly: A Galilei-Kör mérlege. *Korunk*, 1929/6. 417.

¹⁵⁴ Romsics: *Magyarország*. 121.

¹⁵⁵ Csunderlik: i.m. 335-336.

¹⁵⁶ Rubin: i.m. 464.

¹⁵⁷ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 13. f.

rend híve, az ő élete is veszélyben volt. Bízott benne, hogy Turnowsky Sándortól segítséget kaphat, mivel Turnowsky Mórral szoros barátságban állt. Segítséget kérve felkereste Turnowsky Sándort, aki azonban elutasítóan reagált, és azt tanácsolta Bernády számára, hogy térjen vissza Marosvásárhelyre. Emiatt később Bernády negatívan értékelte a Nemzeti Tanács működését.¹⁵⁸

A Tanácsköztársaság összeomlását követően Turnowsky Sándor székesfehérvári beszéde miatt – a vád ellene izgatás volt – körözést adtak ki ellene, el kellett menekülni Budapestről. 1919 szeptemberében visszatért Marosvásárhelyre, itt a román titkosszolgálat letartóztatta, majd három hetes igazoltató eljárásnak vetette alá. Innentől megfigyelte a titkosszolgálat.¹⁵⁹ A *Tükör* című napilap szerint az igazoltató eljárás során Turnowsky Sándornak sikerült tisztáznia magát: a hatóságok előtt azzal érvelt, hogy csak kényszerből lett vádbiztos, és munkája során segített a bajba levőkön.¹⁶⁰ 1919-től mint vádbiztost és mint a Nemzeti Tanács egykori tagját, elítélte a marosvásárhelyi közvélemény.¹⁶¹

A politikai emigráns sors ugyanakkor nem csak megbélyegzett státuszt jelentett a két világháború közötti Romániában. A Tanácsköztársaság idején politikai vagy katonai funkciót ellátó emigránsok kiterjedt kapcsolathálóval rendelkeztek, és általában lapkiadások, vagy baloldali mozgalmak élén kezdtek el szervezkedni. A kommunista emigráció tagjai közül érdemes kiemelni Antal Márk, Jász Dezső, Dienes László, vagy Gaál Gábor nevét.¹⁶² Az 1920-as években Turnowsky Sándort ott találjuk a Munkás-Paraszt Blokk (a Kommunisták Romániai Pártjának fedőszervezete) élén, illetve gyakran publikált a baloldali szellemiségű *Korunkban*. A Tanácsköztársaság összeomlása és a frissen létrejött román nemzetállami keretek megszilárdulása arra készítette, hogy újra gondolja addigi politikai identitását és közéleti szerepét.¹⁶³

¹⁵⁸ Fodor: *Bernády*. 128-129.

¹⁵⁹ ANDJ MS Fond Personal Turnowsky Sándor, dos. 6./1., 13. f.

¹⁶⁰ *Tükör*, 1919 október 26, 4.

¹⁶¹ Fodor: *Impériumváltás*. 164-165.

¹⁶² Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román királyságban (1934-1944)*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020, 66.

¹⁶³ Fuchs: i.m. 307-308.

Összegzés

Turnowsky Sándor két világháború közötti negatív társadalmi megítélésének hátterében elsősorban 1919 előtti politikai múltja állt. Turnowsky Sándor 1889-ben Marosvásárhelyen egy megbecsült, zsidó értelmiségi családban látta meg a napvilágot. A család és a neveltetés révén gyerekkorában német és magyar kulturális mintákat sajátított el, a református kollégium és a Mentovich önképzőkör keretén belül, a nemzeti romantikus költészeten keresztül a nemzeti liberális és a szabadelvű eszmeiség értékeit ismerhette meg. Ennek ellenére az 1910-es évektől radikális baloldali aktivistaként tűnik fel a budapesti egyetemi és marosvásárhelyi közéletben, szüleitől és tanáraitól teljesen eltérő elveket kezd el képviselni. Ennek egyrészt földrajzi, másrészt generációs okai vannak. Budapest, mint az ország egyik nagyvárosa Turnowsky Sándor számára egy olyan politikai szocializációs terepet jelentett, ahol megismerheti a századelő modern eszméit, vitáit, és bekapcsolódhat a közéleti küzdelmekbe. A Szocialista Diákok Szabad Szervezete és legfőképpen a Galilei Kör számára egyfajta „*politikai iskola*”, amelyben megismerkedik az MSZDP fontosabb politikai szereplőivel, illetve ebben a közegben forrnak ki leginkább politikai elvei. Világnézeti lázadásának generációs háttere is van: a Galilei Kör azokat a fiatalokat vonzotta leginkább, akik 1890 környékén születtek, és elégedetlenek voltak a dualista rendszerrel.

A szabadgondolkodó diákszervezetben Turnowsky Sándor jelentős szerepet játszott: egyike a kör alapító tagjainak, kétszer is részt vett Galilei Kör erdélyi terjeszkedési kísérletében, 1908-ban főjegyzőként, 1909-ben alelnöként, majd 1912-től elnökként képviselte a szabadgondolkodó diákokat. Egyetemi éveit jogászként kezdi, de érdeklődése hamar kiterjed a szociológia és más társadalomtudományok területére. Ebben egyaránt szerepet játszott a Társadalomtudományi Társaság, a berlini egyetemi évek, és a Galilei Körhöz közel álló Braun Róbert személye. Első világháborús tapasztalatai, továbbá a szociáldemokraták kezdeti háború párti magatartása (amit ő „*szégyenteljes állásfoglalásnak*” nevez későbbi írásaiban) meghatározó élménynek bizonyulnak számára, emiatt azt a következtetést vonja le, hogy nem lehet kompromisszumot találni a szocializmus és a „*burzsoá áldemokrácia*” között, hiszen ezek ellentétes fogalmak. 1918-tól Polányi Károlyhoz hasonlóan a polgári radikálisokhoz áll közel, Jászi Oszkár politikai nézeteit képviseli a marosvásárhelyi törvényhatósági bizottságban, majd a Magyar Nemzeti Tanácsban, polgári radikális elkötelezettségét jelzi titkári szerepvállalása a marosvásárhelyi, majd országos pártban. A Galilei Kör megosztott volt a bolsevizmus megítélését illetően, Polányi Károly

képviselte az antikommunista irányvonalat, míg Turnowsky Sándor 1919 március 21-e után hajlandó együttműködni a proletárdiktatúrával. Ez utóbbi szerepvállalása megpecsételi sorsát: a két világháború közötti sajtó és közvélemény elsősorban emiatt ítélte el.

Ugyanakkor ha megvizsgáljuk a Galilei Kör, vagy a marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanács két világháború közötti megítélését, akkor nem csodálkozhatunk Turnowsky Sándor 1919 utáni közéleti periférikus helyzetén. A két világháború közötti Magyarországon a Galilei Kör tagjaira úgy tekintettek – elsősorban Szekfű Gyula, Tormay Cécile, és Gratz Gusztáv révén – mint akik előkészítették Magyarország politikai katasztrófáját, az 1919-es proletárdiktatúrát.¹⁶⁴ Marosvásárhelyen a helyi Nemzeti Tanács tagjai hasonló problémával néztek szembe: Paál Gusztávnak élete végéig nem bocsájtották meg püspökei a Nemzeti Tanácsban való szerepvállalását, illetve hogy a Nemzeti Tanács részére bocsájtotta a református kollégium épületét. Antalfy Endrére, a Nemzeti Tanács elnökére a két világháború közötti Marosvásárhelyen sokáig úgy tekintettek, mint egy közönséges hazaáruló, aki eladta a románoknak Erdélyt.¹⁶⁵

Következtetésként megállapítható, hogy Turnowsky Sándor ezen szerveződésekben való szerepvállalása miatt 1919-re végzetesen kompromittált közéleti személyisége vált a marosvásárhelyi közvélemény szemében.

¹⁶⁴ Csunderlik: i.m. 337-355.

¹⁶⁵ Fodor: Impériumváltás. 164-165.

Bibliográfia

Levéltári források:

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș (ANDJ MS – Román Állami Levéltár Maros Megyei Igazgatósága):

- Fond Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek)
- Fond Personal Antalfy Endre (Antalfy Endre Fond)
- Fond Personal Turnowsky Sándor (Turnowsky Sándor Fond)
- Fond Primăria Tg. Mureș, Consiliul municipiului Tg. Mureș (Marosvásárhelyi városi közgyűlés iratai)

Marosvásárhelyi Református Egyházközség Levéltára:

- Előmeneteli és mulasztási naplók 1898–1948 (34 kötet)
- „Mentovich” önképzőkör jegyzőkönyve 1919–1926

Sajtó:

A Hét (1978)

Az Érdekes Újság (1913)

Budapesti Hírlap (1912-1913)

Ellenőr (1918)

Erdélyi Helikon (1930)

Keleti Újság (1931)

Korunk (1928-1930, 1957, 1968, 1976)

Maros (1927)

Marosvásárhelyi Református Kollégium értesítői (1894-1907)

Múltunk – politikatörténeti folyóirat (2016)

Népszava (1909-1913)

Pesti Hírlap (1912-1913)

Századunk (1928)

Székely Napló (1906, 1910, 1914)

Tükör (1918-1919)

Új Kelet (1920)

Világ (1918)

Naplók, forráskiadványok:

Pajkossy Gábor (szerk): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Veress Pál: *Vajúdo évek, sorsdöntő napok. Egy ifjúmunkás élete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

Könyvek:

Bottoni, Stefano: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960).* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919).* Napvilág Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz.* Lector Kiadó, Kolozsvár-Marosvásárhely, 2017.

Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934-1944).* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020.

Fuchs Simon: *Munkásmozgalom a Maros völgyében.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Gergely András (szerk): *Magyarország története a 19. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

Uő: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

Péter I. Zoltán: *Ady. Az értől az Oceánig. Harmadik Kötet. 1912-1919.* Várad, Nagyvárad, 2019.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Uő: *Erdély elvesztése 1918-1947.* Helikon Kiadó, Budapest, 2018.

Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945-1959.* Sapientia EMTE – Forum Iuris, Kolozsvár, 2016.

Cikkek, tanulmányok:

Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 1920/2-3.

Bálint Zoltán: A kolozsvári galileistákról. *Korunk*, 1957/10.

Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918-1922. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat*, 2016/2.

Jordáky Lajos: Emlékezés Turnowsky Sándorra. *Korunk*, 1968/6.

Molter Károly: Marosvásárhely. Portrévázlat a székelyfővárosról. *Erdélyi Helikon*, 1930. augusztus – november.

Novák Csaba Zoltán: Intelectuali la răscrucea istoriei. Turnowsky Sándor. In: Cornel Sigmirean (coord): *Universităţi, intelectuali şi cultură în Transilvania secolului al XIX-lea*. Editura „Astra Museum” Sibiu, 2013.

Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely a 20. században (Várostörténeti vázlat). In: Pál-Antal Sándor, Novák Csaba Zoltán (szerk): *Marosvásárhely történetéből 2*, Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Polányi Károly: A Galilei-Kör mérlege. *Korunk*, 1929/6.

Rubin László: A Galilei Kör története. (Alakulásának huszadik évfordulója alkalmából). *Századunk*, 1928/8.

Sebestyén Spielmann Mihály: A Marosvásárhelyi Református Kollégium tanári kara (1894-1943). In: Pál-Antal Sándor, Novák Csaba Zoltán (szerk): *Marosvásárhely történetéből 2*, Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Szegő Katalin: Somló Bódog és nemzedéke. *Korunk*, 1976/6.

Turnowsky Sándor: Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Korunk*, 1929/2.

Uő: Adalék a Galilei Kör történetéhez. *Korunk*, 1957/8.

Uő: Antidemokrácia. *Korunk*, 1928/12.

Uő: A tömeg és természete. *Korunk*, 1930/1.